

УДК 37.081.1 (091)

Великий мрійник у педагогіці

Олександр Пономарьов,
кандидат технічних наук, професор,

Максим Черемський,
асистент,
Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”

До 195 річчя від дня народження К. Д. Ушинського

Щого року ми відзначаємо 195 років від дня народження видатного українського і російського педагога, художника слова, вченого, філософа, дослідника народної педагогіки Костянтина Дмитровича Ушинського. Як не прикро це говорити, але попри свою всесвітню славу, ім'я педагога в нашій країні було практично забуте. Якщо у Великій енциклопедії під редакцією С. Н. Южакова за 1904 рік та в Українській радянській енциклопедії за 1964 рік є згадка про митця, то в Радянській енциклопедії історії України за 1972 рік ім'я Костянтина Ушинського вже не фігурує. І це, незважаючи на те, що він вважається батьком як української так і російської педагогіки. Саме Ушинський показав, що педагогіка є мистецтвом, яке покликане передусім виховувати душу людини, водночас роз-

криваючи її потенційні можливості та здібності. Вірним помічником педагогіки митець вважав науку, спираючись на яку педагог має вивчати внутрішній світ особистості, її індивідуальні особливості та можливості.

Особливу увагу Ушинський приділяв вивченню духовного світу дитини, за що він здобув звання “друга руського дитяті” [1, с. 9]. Його навчальні книги є справжнім зразком уважного, дбайливого ставлення до дитини, її мрій та фантазій. Недарма свою першу навчальну книгу Ушинський назвав “Дитячий світ”, яка була видана у 1861, відразу ставши класною книгою в усіх школах тодішньої держави. На жаль, через тупість та недолугість тодішніх бюрократів ця книга була незабаром виключена з навчальних програм і надовго забута. Це сталося на тлі обвинувальної

кампанії, що розгорнулася в той час навколо імені педагога, внаслідок чого на піку розквіту своєї творчої, реформаторської діяльності К. Ушинський змушений був піти у відставку. Чи не нагадає нам доля видатного педагога долі його послідовників, а саме А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, інших педагогів-новаторів, які так само як і Ушинський зазнавали несправедливої критики та гонінь з боку можновладців? Не становить виключення і сучасний час, коли імена цих митців у нас по-суті забуті, а їхня творча спадщина вже не є основою нашої педагогіки. І це тоді, коли про них знає увесь світ, починаючи від ближнього і закінчуючи дальнім зарубіжжям. Тож чи не настав час повернути з небуття імена тих, хто віддав своє життя за наше добро та щастя? Серед таких імен почесне місце посідає ім'я славетного педагога-просвітителя, письменника, вченого, філософа, засновника народної школи Костянтина Дмитровича Ушинського.

Митець народився 2 березня 1824 року у місті Тулі, за іншими даними у родовому маєтку на хуторі Богданка, що на Чернігівщині, в сім'ї дрібнопомісного дворянина. У Великій енциклопедії під редакцією С. Н. Южакова зазначається, що знаменитий педагог походив з малоросійської дворянської родини [2, с. 88]. Отримавши гарне домашнє виховання, малий Костик рано захопився читанням книг, котрими він вільно користувався в бібліотеці свого батька. Окрім книг хлопчик любив народні пісні, які він мав змогу чути від селян, живучи в Богданці.

Згодом Костянтин вступає до Новгород-Сіверської гімназії, по закінченні якої складає екзамен на юридичний факультет Московського університету. Вивчаючи право, студент Ушинський здобуває загальну повагу серед студентів за своє особливо чутливе ставлення до прав і свобод людини. Закінчивши у 1844 році університет, він за деякий час отримує запрошення посісти посаду професора кафедри енциклопедії законодавства у

Ярославському юридичному ліцеї. Тут молодий педагог виявляє свої реформаторські здібності, сміливо виражаючи свої погляди на освіту та її зміст. Зокрема він розробляє власний навчальний курс, який приходить не до смаку тодішнім бюрократам в освіті. Йому пропонують відмовитися від своїх поглядів, проте Ушинський не зраджує своїх переконань, тим самим жертвуючи своєю блискучою професорською кар'єрою. В результаті ревізії ліцею педагога було обвинувачено у неіснуючих злочинах через що у 1849 році Ушинський був змушений залишити роботу на кафедрі.

У 1850 році педагог у пошуках роботи їде з Ярославля до Санк-Петербургу, де влаштовується на посаді чиновника при департаменті іноземних сповідань під керівництвом графа Д. А. Толстого. Водночас К. Ушинський співпрацює з журналами "Сучасник" та "Бібліотека для читання", публікуючи там свої статті. 1855 року Ушинського призначають викладачем словесності та законодавства, а незабаром молодий педагог стає інспектором Гатчинського сирітського інституту. Тут він зіштовхується з великими проблемами, що стосувалися передусім навчальної підготовки дітей, котра, на думку педагога була далекою від ідеалу. Недоліки даної підготовки Ушинський вбачав передусім у відсутності відповідного підходу до дітей-сиріт. Педагог вважав, що інститут має надавати передусім моральну підтримку таким дітям, огортаючи їх батьківською опікою. Проте і тут молодий реформатор не прижився зі своїми ідеями, і його 1859 року призначають на посаду інспектора класів Смольного інституту, де йому доручили реорганізацію навчального закладу. В цей час Ушинський стає редактором "Журналу Міністерства народної освіти". В ньому він уміщує як свої власні, так і статті передових вітчизняних та зарубіжних педагогів, присвячені проблемам в освіті та їх вирішенню. Поступово навколо К. Ушинського утворюється гурт ододумців, що так само прагнули змін у сфері вітчизняної освіти.

Шрацюючи у Смольному інституті, педагог займається реформою жіночої освіти, намагаючись, зокрема поєднати естетичне виховання з практичними реаліями життя. В приклад він ставить американську систему виховання, котра виховувала жінку самостійною та давала їй змогу повною мірою розкрити свої потенційні можливості та здібності. Водночас Ушинський займається реформою дитячої освіти, яка, на думку педагога, не відображала повною мірою духовний світ дитини. Тому педагог складає нову навчальну книгу та хрестоматію для дітей, яку так і називає — “Дитячий світ”. Головною особливістю цієї книги є те, що знання в ній подані в художній формі, завдяки чому вона є особливо близькою та доступною для дитини, котра як відомо бачить світ в яскравих, фантастичних образах. Ушинський хотів, щоб дитина відчувала справжню втіху від навчання, відкриваючи для себе досі невідомий їй світ.

Все це також не подобалося чиновникам в освіті, котрі розгорнули проти педагога справжню брудну кампанію, що супроводжувалася низкою доносів та наклепів, спрямованих на дискредитацію доброго імені педагога. На жаль, чи то через брак підтримки чи через образу на тих, хто так безчесно вчинив проти нього, К. Ушинський у березні 1862 року вирішує піти у відставку. Також він залишає посаду редактора “Журналу Міністерства народної освіти”, котрий під керівницт-

вом педагога-новатора перетворився із “сухого збірника офіційних документів в живий та чуйний орган для розробки питань шкільної справи” [2, с. 89].

Цього ж року педагог отримує пропозицію поїхати у відрядження за кордон з метою вивчення передового педагогічного досвіду на Заході. Тут він вивчає європейські традиції організації освітніх закладів. Це були часи романтизму, коли

народи Європи почали звертатися до свого минулого, шукаючи там свій “золотий вік”. Тому дуже популярними стають народні перекази та легенди, казки й оповіді про славних героїв та їхню героїчну боротьбу. Вплив народної творчості відображався також і на освіті. Зокрема, німці привнесли в схоластичну систему своєї освіти стародавній народний епос, казки та саги в інтерпретації Е.-Т.-А. Гофмана,

братів Грімм, Р. Вагнера. Французи відродили казки Ш. Перро. Датчани ввели до своїх програм казки Г.-Х. Андерсена. Водночас діти вивчали народні пісні та танці.

Захоплення Ушинського народною романтикою, зокрема народною педагогікою, втілилося в його статтях та книгах ще до поїздки за кордон. Так у статті “Про народність в суспільному вихованні”, що вийшла в “Журналі для виховання” у 1857 році, педагог зауважував, що є одна лише загальна для всіх “природжена схильність, на яку завжди може розраховувати виховання: це те, що ми називаємо народністю. Як немає людини без самолюбства,

так немає людини без любові до Вітчизни, і ця любов дає вихованню вірного ключа до серця людини і могутню опору для боротьби з її поганими природними, особистими, сімейними, та родовими нахилами. Звертаючись до народності, виховання завжди знайде відповідь і сприяння у живому та сильному почутті людини, котре діє значно дужче переконання, прийнятого одним розумом, або звички, вкоріненої страхом покарання. Ось підстава того переконання, котре ми висловили вище, що виховання, якщо воно не хоче бути безсилим, має бути народним” [1, с. 131–132].

К. Ушинський вважав, що почуття народності є у кожного і є таким сильним, що навіть за загальної загибелі всього святого та шляхетного воно гине останнім. Навіть злодій зберігає в собі любов до своєї Вітчизни. “Є приклади ненависті до Батьківщини; але скільки любові буває іноді в цій ненависті!” [1, с. 132].

На думку педагога будь-яка жива історична народність є найпрекраснішим створінням Божим на землі. Тому виховання має “черпати з цього багатого та чистого джерела”. Мову народу Ушинський вважав найкращим, ніколи не в’януть, вічно квітучим цвітом всього його духовного життя, що починається далеко за межами історії. В мові чується голос рідної природи, що “висловлюється так виразно в рідній пісні, в рідних наспівах, в устах народних поетів. В скарбницю рідного слова складає одне покоління за іншим плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості” [3, с. 557].

Гвою книгу “Рідне слово”, що була написана під час перебування педагога на Заході, педагог збагатив справжніми перлинами народної поезії, втіленої в казках, прислів’ях, байках, загадках, легендах і думках. Таким чином Ушинський намагався викликати в дитини інтерес до навчання, прищепити в неї любов до рідного слова, відкривши їй безмірну красу та досконалість, сховану в народній мудрості та пісні. “Я бажав лише, щоб дитина поглянула

на предмети по-дитячому проникливими очима народу і виразилася його влучним словом, вірним духу народної мови, хоча і таким, що пориває часто будь-які граматичні пута” [4, с. 298].

Важливе місце педагог приділяв народним казкам, які діти дуже люблять за їхню простоту та фантазію, втілені в прекрасні образи, що відображають життя народу, його мрії та сподівання. Казкарями, як правило, виступали бабусі та дідусі, котрі, за словами Ушинського, були першими педагогами для своїх онуків та правнуків. “В народній казці, визначне та сповнене поезії дитя-народ розповідає дітям про свої дитячі мрії і, принаймні, наполовину вірить сам у ці мрії... Це — перші та блискучі спроби російської народної педагогіки, і я не думаю, щоб хто-небудь був в стані змагатися в цьому випадку з педагогічним генієм народу [4, с. 301].

Подорожуючи Швейцарією, педагог звернув увагу на те, як швейцарці уважно ставляться до своїх традицій, зокрема до народних говірок, які вони не викорінюють, а навпаки зберігають. І коли дитина вступає до школи з певного регіону, то її не ламають, змушуючи переходити зі своєї говірки на літературну мову, а роблять це поступово, водночас зберігаючи мовні особливості дитини. Порівнюючи швейцарську школу з російською, педагог зауважував, зокрема, з приводу української мови, розвитку якої не приділялося належної уваги. І це, незважаючи на те, що українська мова, за словами Ушинського, є мелодійною, співучою мовою, якою розмовляє не 200 тисяч, а 14 мільйонів народу, “на якій існує така народна література, котрою не може похвалитися жоден народ, якою ще до недавно співав Шевченко, виганяється зі школи, як якась чума!.. А який невичерпний матеріал південно-руська народна поезія становить для розвитку, найтоншого розвитку найшляхетніших та найніжніших почуттів у серці молодого покоління!.. О так, народ попрацював для нас і створив величну мову і величну поезію; а ми як скористалися цим скарбом, зібраним,

вистражданим впродовж багатьох та багатьох століть!” [5, с. 79].

Рідне слово, — на думку педагога, — пояснює дитині природу так як не зміг би пояснити їй жоден природознавець, воно знайомить з характером людей, що її оточують, суспільством, його історією, його прагненнями, як не зміг би познайомити її жоден історик. Рідне слово краще за будь-якого естета вводить дитину в народні вірування та поезією, краще за філософа вчить мисленню. “Цей дивовижний педагог — рідна мова — не лише навчає багато чому, але й навчає дивовижно легко, якимось недосяжно полегшеним методом”, — зауважував К. Ушинський [3, с. 558-559].

Повернувшись на Батьківщину в 1867 році, Ушинський дізнається про те, що його “Дитячий світ” Міністерство народної освіти відмовилося рекомендувати для своїх навчальних закладів. І це, незважаючи на ту бідність вітчизняної педагогічної літератури, про яку Костянтин Дмитрович говорить в одній зі своїх статей під назвою “Про користь педагогічної літератури” [1, с. 139].

Таку малу кількість вітчизняних педагогічних книг педагог пояснював тим, що педагогіка не стала суспільною справою в країні, так, як це наприклад, сталося в Сполучених Штатах Америки, де, завдяки розповсюдженню різноманітних педагогічних відомостей, збиранню та опублікуванню найменших фактів, що хоч якимось чином стосувалися суспільного виховання, питання виховання та навчання викликали в американців живий інтерес. Як наслідок педагогіка в цій частині світу розвивалася значно інтенсивніше та продуктивніше ніж в країнах Європи та Азії.

На жаль, Ушинський по поверненню з закордону не зміг знайти підтримки своїм ідеям та планам, що позначилося на здоров'ї педагога. У 1870 році на полюванні, через власну необережність, гине старший син К. Ушинського, Павло. Ця звістка сильно надломлює і без того слабкі фізичні сили митця. Проте він знаходить в собі сили і готує до видавництва нову

редакцію “Дитячого світу”, що побачив світ незадовго до смерті свого творця. З січня 1871 року Костянтина Дмитровича Ушинського не стало. На той час йому було лише 47 років.

Все своє творче життя педагог присвятив дітям. Його “Дитячий світ” та “Рідне слово” і по-сьогодні лишаються зразком того, як слід укласти навчальні підручники для дітей. Порівнюючи книги митця з сучасними навчальними книгами, перше, що кидається у вічі, це те, що перші написані близькою та зрозумілою дитині мовою, натомість останні складені формально та зарозуміло. Костянтин Ушинський радив учителям, які укладають навчальні книги, обгортати кожне знання, так-би мовити, у художню обгортку, залучаючи передусім емоційно-вольову та уявну сферу дитини. За їх допомогою дитина легко та невимушено засвоює будь-яке знання. Саме тому до “Дитячого світу” Ушинський додає “Хрестоматію”, в котрій педагог зібрав визначні зразки вітчизняної та іноземної літератури і поезії.

От як пояснює свою методику навчання в передмові до першого видання “Дитячий світ” сам педагог. “Між статтями “Хрестоматії” та статтями “Дитячого світу” я намагався утримати деякий зв'язок, для чого переважно уміщував в “Хрестоматії” такі статті, котрі могли б оживити, доповнити і, так би мовити, закарбувати в пам'яті учня статті книги. З цією метою викладач потрудилося по можливості вибирати із “Хрестоматії” статтю, що відповідає статті, яка читається, в “Дитячому світі”, так, наприклад, під час читання статті “Яблуна” корисно прочитати або навіть вивчити напам'ять байку Крилова “Листя та коріння”; під час читання статті “Природні та штучні предмети” — іншу байку Крилова “Квіти”; під час читання статей про пори року — “Зима” Пушкіна, “Врожай” Кольцова та інше; під час читання “Поїздка зі столиці до села” — “Опис Петербурга” Пушкіна; під час читання статті “Жито” — “Вівсяний кисіль” Жуковського і т. д.” [7, с. 32].

Звісно, що дитина, почувши такі смачні слова як “вівсяний кисіль”, захоче його обов'язково скуштувати, а отже їй обов'язково закортить дізнатися про те, як він виготовляється. “В душі дитяті з логічною думкою буде зростатися прекрасний поетичний образ, розвиток розуму буде йти дружно з розвитком фантазії та почуття; логічна думка відшукає собі поетичне вираження, і навпаки, поезія вираження закріпить саму думку”, — зазначав К. Ушинський [7, с. 32].

Проте, навіть в так званій логічній частині “Дитячого світу” педагог не відривається від художнього, поетичного слова. Наприклад, скільки душ та фантазії вклав митець, зокрема, в статтю “Струмок”. В ній педагог стає неначе чарівником, котрий розуміє мову тварин, птахів, рослин, джерела. “Багато я чув вже про струмки, що дзюрчать, але ніхто мені ще не говорив, що таке вони дзюрчать. От світле джерело, що пробивається з-під великого каменю; вмощуся зараз біля нього і послухаю, що таке він базікає... Я нахилився до джерела, зачерпнув жменю чистої, холодної води і, пропускаючи її крізь пальці краплю за краплею, вислуховував їх поодиноці. Які дивні історійки вони нарзповідали мені!..” [6, с. 356–357].

Або, от стаття “Кішка”. “Наша гарненька Машка, котра так ласкаво муркотить, гарно вигинає спинку і крутить пухнастим хвостом, належить до однієї породи із найстрашнішими хижими звірами, тиграми, левами, барсами, і так на них є схожою, що усю цю породу називають котячою. Розглянемо ж Машку більш уважно...” [6, с. 62].

А от уривок зі статті про слона. “Із ряду тварин багатокопитних у нас водиться лише свиня; але в спекотних кліматах до цього ряду належать велетні звіриноного царства: тапір, бегемот, носоріг та слон. Хто б міг подумати, що у нашої свині така знатна рідня! А між тим риси спорідненої схожості у свині та слона не підлягають сумніву...” [6, с. 62].

Цікаво написана стаття “Про людину”, яка розповідається від імені самої дитини.

“Я людина, хоч ще й маленька, тому що у мене є така ж душа та таке ж тіло, як і в інших людей... Тіло моє складається з семи головних частин: голови, шиї, тулуба, двох рук та двох ніг. Голова моя за формою деякою мірою є схожою на кулю, але не така кругла, як м'ячик, а має овальну форму...” [6, с. 35].

К. Ушинський вибудовував навчальний матеріал таким чином, щоб дитина пізнавала красу та велич навколишнього світу, відкриваючи в ньому щось нове та цікаве. Своїми статтями, побудованими у вигляді оповідань, педагог дає змогу дитині вирватися за межі класної кімнати та поринути у надзвичайно захоплюючу мандрівку рідним краєм та світом. Скільки тепла та поезії ми знаходимо, зокрема, в такому його творі як “Подорож зі столиці до села”, головні герої якої брат та сестра, котрі виростили в місті, разом з батьком ідуть до свого сільського маєтку. Дорогою діти отримують багато різних вражень від побаченого, дізнаються про життя жителів маленьких містечок та сіл. На тлі чарівних пейзажів і краєвидів мандрівники бачать тяжку працю людей, котрі з ранку до вечора працюють на полі, годуючи місто. Діти дуже співчують селянам, які не мають навіть змоги ходити до школи та отримувати всі ті блага цивілізації, котре дає місто. На жаль, в останньому прижиттєвому виданні педагога, що побачило світ у 1870 році і яке лягло в основу подальших видань цієї книги, це прекрасне оповідання подане в скороченому вигляді (більше як на половину), що є наслідком очевидно втручання цензури. З оповідання зникли цікаві відомості, зокрема, про те, що “в Німеччині немає жодної людини, яка б принаймні не вміла читати та писати. В Англії і Америці немає такого маленького села, де б не було школи. Там вже почали косити, жати, сіяти, навіть орат машинами” [7, с. 83].

А які гарні оповідання Ушинський помістив до своєї “Хрестоматії”, що виховують в дитині чуйність та доброту, почуття справедливості та вдячності. Такими, зокрема є оповідання “Незрячий

кінь”, “Поштарська сумка”, “Вірний пес”, “Батьківський борг”. Цікавою є добірка творів іноземних авторів у перекладі К. Ушинського, серед яких: “Незакінчена казка” німецького письменника та поета Гете, “Велетень і карлики” американського письменника Госорна, “Порожній острів” німецького письменника Гердера. На жаль і ці три прекрасні твори також не ввійшли в останнє видання “Дитячого світу”, що вийшло за життя Ушинського.

У формі діалогу між друзями написана стаття, котра розкриває дитині зміст слова “поняття”. От уривок з цього діалогу. Коля: — Сашко, а Сашко, чи бачив ти коли-небудь птаха? Сашко: — От знайшов дивину! Звичайно, бачив. Коля: — А я тобі говорю, що ти ніколи птаха не бачив. Сашко: — Ти жартуєш? Коля: — Ні, я не жартуючи говорю тобі, що ти ніколи не бачив птаха. Сашко: — Що за нісенітниця! Та я от тепер бачу канарку, що висить у клітці на вікні. Коля: — Це канарка, а не птах. Сашко: — Та хіба канарка не птах? Коля: — Канарка — птах; але я казав, що ти не бачив не канарки, а птаха взагалі: ні ворони, ні курки, ні голуба, а взагалі птаха, котрий не був би ніяким особливим птахом...” [6, с. 566].

Ця стаття дає змогу зрозуміти, що не існує якоїсь узагальненої живої істоти, тварини, птаха, рослини, так само, як немає взагалі людини, міста, села або річки.

Цікаво та захоплююче написані статті з географії, де, зокрема, розповідається про незвичайні пригоди таких видатних мандрівників-першовідкривачів як Христофор Колумб, Магеллан, Васко да Гама, Джеймс Кук.

Діти також дізнаються про життя видатних науковців і винахідників Піфагора, Коперніка, Галілея, Ньютона, котрим ми завдячуємо відкриттями у сфері математики, фізики, астрономії, технічними винаходами.

Ушинський присвячує низку статей вітчизняній історії. З них дитина дізнається, хто такий Рюрик, Аскольд і Дір, Віщий Олег, Ігор Рюрикович, Велика княгиня

Ольга, Святослав Завойовник, Володимир Великий, Ярослав Мудрий.

В “Дитячому світі” дуже багато поезії, що оспівує, зокрема природу, її красу та велич. Цю любов до природи Костянтин Ушинський виніс ще з років дитинства, яке проходило в мальовничому куточку Чернігівщини, на хуторі Богданка. В своїх спогадах про навчання в Новгород-Сіверській гімназії педагог згадує, як він, прямуючи до навчального закладу, насолоджувався чарівними ландшафтами берегів Десни, квітучими садами, невеликими горами, по яких паслися отари овець. “А воля, а простір, природа, прекрасні околиці містечка, а ці духмяні яри та поля, що колихаються, а рожева весна та золотиста осінь хіба не були нашими вихователями? Звіть мене варваром у педагогіці, але я виніс із вражень мого життя глибоке переконання, що прекрасний ландшафт має такий величезний виховний вплив на розвиток молоді душі, з котрим важко змагатися впливу педагога; що день, проведений дитиною посеред гаю та полів, коли його головою оволодіває якийсь п'яний туман, у теплій волозі котрого розкривається все її молоде серце для того, щоб безтурботно та несвідомо вбирати в себе думки та зародки думок, котрі потоком ллються з природи, що такий день вартує багатьох тижнів, проведених на шкільній лаві...” “І насправді, хіба я не був великим багатцем, мільйонером у порівнянні з дітьми, що були замкнуті в задушливих стінах столичного пансіону? Які враження можуть дати їм взамін цих живих, сильних, вражень природи, що виховують душу?!” [1, с. 287; 289].

Як визначальний принцип справжньої педагогіки звучать слова К. Ушинського про те, що учень — не судина, яку слід наповнити, а факел, який необхідно запалити. Не менш переконливо уявляється і його думка, звернена до педагогів, — щоб виховати учня у всіх відношеннях, його необхідно взнати у всіх відношеннях. У зв'язку з цим постає риторичне питання — а чи багато шкільних вчителів і викладачів вищої школи, які

прагнуть взнати свої вихованців «у всіх відношеннях»?

К. Ушинський мріяв про школу без стін, де дитина могла б навчатися на лоні природи, насолоджуючись її красою та вивчаючи її закони і таємниці. Педагог критикував товсті кам'яні стіни навчальних закладів великих міст, життя по дзвінку, ледь не поліційний нагляд за учнями, що перетворює життя дитини на справжнє пекло. “Навколо камінь та залізо, залізо та камінь не лише без найменшого шматка зелені, але навіть без клаптя землі, нагорі шматок вічно закритого неба, всередині то гробова мовчанка, то офіційний гул, в котрому зникає будь-яка особистість.., — зауважував педагог [1, с. 287].

Саме тому Костянтин Дмитрович агітував Міністерство народної освіти за те, щоб школи розміщувалися за межами міста, “в кращих місцях країни”, там, де ніщо не сковувало б природи дитини, де вона почувалася б по-справжньому щасливою та безтурботною. На жаль, ця мрія педагога за його життя так і не була здійснена. Вона втілилася в життя лише 100 років по тому, завдяки іншому видатному українському педагогу-гуманісту, а саме Василю Олександровичу Сухомлинському, котрий заснував школу під блакитним небом, що отримала назву “Школа радості”.

Наприкінці життя Ушинський задумав працю, яку назвав “Індивідуальна антропологія”. Як зауважував сам педагог, її завдання полягало не в тому, щоб вказувати вчителю, що і як йому робити, а в тому, щоб заохотити його самостійно вивчати закони психічних явищ і відповідно чинити згідно з цими законами та тими обставинами, в котрих хотів би їх прикласти. Бо, “не лише обставини ці безкінечно різноманітні, але й самі природи вихованців не схожі одна на іншу. Чи можливе за такого розмаїття обставин виховання та виховуваних особистостей приписувати якісь загальні виховні рецепти?” [8, с. 55].

На жаль, ця праця залишилася незавершеною. Проте не важко уявити, якою

б була ця книга. Передусім вона носила б ілюстративний характер, вміщуючи в собі різні випадки з педагогічної практики Ушинського. Проте ідеї педагога все ж знайшли своє втілення, зокрема, в роботах К. Станіславського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі, Є. Ільїна, В. Шаталова, І. Зязюна та інших визначних педагогів-новаторів. Ідеї Ушинського також виявилися близькими нашим західним сусідам. Зокрема, відома “комплексна система навчання” американського педагога Е. Вільсона та не менш відома система “виховання через мистецтво” англійського педагога сера Г. Ріда дуже нагадують нам навчально-виховну систему Костянтина Ушинського. Його твори посприяли народженню таких потрібних нам наук як “Педологія” та “Персонологія”, котрі і досі чомусь не посіли в нашій освіті належне їм місце.

Костянтин Дмитровича не раз запитували, чому він так багато уваги приділяє саме вихованню дитини. На що педагог відповідав, що у педагогіці дуже широка основа і дуже вузький вершечок. “Дидактика початкового викладання може наповнювати томи; дидактика читання лекцій в університеті може бути вираженою в двох словах: “знай добре свій предмет та викладай зрозуміло” [4, с. 306].

К. Ушинський високо цінував свободу, вважаючи прагнення до неї коренем людського благоденства. На думку педагога, для морального життя людини свобода так само є необхідною, як кисень для фізичного. І тому вихователь “має відрізняти впертість, каприз і потребу у вільній діяльності та боятися більш за все того, щоб, придушуючи перші, не придушити останньої, без якої душа людини не може розвинути в собі ніякої людської гідності [9, с. 484–485].

Своїм прикладом Ушинський показав, що педагог має бути передусім творчою, багатогранною особистістю, котра не обмежується лише констатацією наукових істин, а намагається сама щось творити. Тому і вважав педагогіку мистецтвом.

“Я бачу в педагогіці не науку, а мистецтво; але переконаний, що в теорії цього мистецтва є дуже багато такого, що конче необхідно взнати людям, що беруться за практику виховання та навчання [4, с. 306].

“Наука лише вивчає те, що існує або те, що існувало, а мистецтво прагне творити те, чого ще немає, і перед ним в майбутньому несеться мета та ідеал його творчості, — зауважував педагог [8, с. 12].

Великого значення Ушинський приділяв вивченню рідної мови, вважаючи, що дитина, засвоюючи рідну мову, засвоює часточки тієї “творчої сили, котра дала народу можливість створити мову [3, с. 559]. Тому і робив все, щоб дитина змалечку засвоювала передусім рідну мову, за посередністю якої і відбувається її становлення як самобутньої, неповторної, творчої особистості. Щоб дитині було цікаво вивчати рідну мову педагог звертався до народного фольклору, його поезії вираженої в казках, піснях, прислів'ях, загадках, байках, притчах, думках. Водночас Костянтин Дмитрович залучав знання з географії, історії, логіки, техніки, і все це в захоплюючій, цікавій формі, завдяки чому дитина знаходила в процесі вивчення рідної мови справжню радість та насолоду.

На жаль, ідеї педагога не знайшли належної підтримки в офіційних освітніх колах того часу, що відіграло негативну роль в подальшому становленні як нашої так і російської педагогіки. Тому ми сьогодні просто зобов'язані повернути із небуття ім'я нашого прославленого педагога Костянтина Дмитровича Ушинського, зробивши все, щоб ідеї митця посіли належне їм місце в нашій вітчизняній педагогіці. До речі, вшануванням пам'яті видатного

педагога слід вважати заснування у якості нагороди Президії Національної академії педагогічних наук України медалі К. Д. Ушинського.

Література

1. *Ушинский К. Д.* Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. Т. 1. Москва : ГУПИМИНПРОС РСФСР, 1953. 640 с.
2. *Большая энциклопедия.* В 20-ти т. ; под ред. С. Н. Южакова. Т. 19. С.-Петербург. С. 88–89.
3. *Ушинский К. Д.* Родное слово, статья // Собр. соч. в 11-ти т. Т. 2. Москва ; Ленинград : АПН РСФСР, 1948. С. 554–574.
4. *Ушинский К. Д.* Родное слово // Собр. соч. В 11-ти т. Т. 6 Москва ; Ленинград : АПН РСФСР, 1950. 448 с.
5. *Ушинский К. Д.* Педагогические заметки о Швейцарии // Собр. соч. в 11-ти т. Т. 11. Москва ; Ленинград : АПН РСФСР, 1950. С. 59–136.
6. *Ушинский К. Д.* Детский мир и Хрестоматия // Собр. соч. В 11-ти т. Т. 4. Москва ; Ленинград : АПН РСФСР, 1948. 680 с.
7. *Ушинский К. Д.* Предисловие к “Детскому миру”. Собр. соч. В 11-ти т. Т. 5. Москва ; Ленинград : АПН РСФСР, 1949. С. 17–38.
8. *Ушинский К. Д.* Предисловие к I тому “Педагогической антропологии” // Собр. соч. В 11-ти т. Т. 8. Москва ; Ленинград : АПН РСФСР, 1949. С. 11–58.
9. *Ушинский К. Д.* Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. II т. // Собр. соч. В 11-ти т. Т. 9. Москва ; Ленинград : АПН РСФСР, 1950. 628 с.

12.02.2019